

Miscellanea

Norbert en de oudste organisatie van de premonstratenzerorde

In een recent artikel heeft Prof. Dr. Stefan Weinfurter de stelling, die hij vroeger reeds uiteenzette over Norbert als *Eigenkirchenherr*¹⁾, verder uitgewerkt en beschreven hoe die opvatting voortspoot uit Norberts aard en hoe deze vroegste organisatievorm vanaf het abbatiaat van Hugo van Fosses werd gewijzigd en uitmondde in de statutenredacties. De auteur schetst dus de juridische ontwikkeling van de stichting vanaf het prille begin tot na 1150²⁾.

Het artikel vangt aan met het citeren van drie bronnen uit het midden van de twaalfde eeuw, die een eerder negatief beeld van Norbert tekenen, nl. Idung van Prüfening in zijn *Dialogus*, Arno van Reichersberg in zijn *Scutum canonicorum* en de *Vita Godefridi comitis Cappenbergensis*. S.W. meent dat geen enkele ordestichter zulke kritische beoordeling kreeg omstreeks het midden van de twaalfde eeuw. Dit kan juist zijn, hoewel de kritiek op Norbert in de drie genoemde bronnen uitsluitend terug te voeren is op zijn promotie tot aartsbisshop en de daaruit volgende aanpassing van zijn levenswijze aan de bestaande gewoonten. De andere ordestichters bleven zeker niet van kritiek verschoond. Vrij zware kritiek op het persoonlijk gedrag van Robrecht van Arbrissel was er enkele decennia vroeger ook geweest. Bernard van Tiron zou men veeleer dan Norbert onstandvastigheid en zelfs wispelturigheid kunnen verwijten. Bernard van Clairvaux was uiteraard geen ordestichter maar mag hier misschien toch ook worden vermeld. Hij kreeg misschien iets minder rechtstreekse kritiek, maar dat neemt niet weg dat ten minste drie gevallen bekend bleven van mensen die hij door zijn invloed moreel heeft gebroken, nl. Abaelard, Filips van Harveng en Gilbert van Poitiers. Daarnaast kan men dan nog zijn houding aanvoeren betreffende de Wendenkruistocht van 1147

¹⁾ S. WEINFURTER, *Norbert von Xanten — Ordensstifter und «Eigenkirchenherr»*, in *Archiv für Kulturgeschichte*, 1977, 59, blz. 66-98.

²⁾ S. WEINFURTER, *Norbert von Xanten und die Entstehung des Prämonstratenserordens*, in *Barbarossa und die Prämonstratenser* (Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst. Band 10), Göppingen, 1989, blz. 67-100.

en het feit dat ook de kardinalen hem terecht wezen wegens bemoeizucht. Dat alles kan van Norbert niet gezegd worden en toch blijft de traditie bij de Duitse historici voortleven hem eerder onvriendelijk te beoordelen. Het verwijt dat Norbert zijn overdreven boetepraktijken niet tot aan zijn dood heeft volgehouden, zou eerder kunnen worden omgekeerd, nl. dat hij door die extreme boete verantwoordelijk zou kunnen gesteld worden voor de dood van drie volgelingen tussen 30 maart en 6 april 1119 te Valencijn. Merkwaardig genoeg werd dit hem nooit verweten door de historici.

Tegen de achtergrond van deze kritiek zouden de *Vitae Norberti* het karakter hebben gekregen van verdedigingsschriften (bl. 68). Dit valt echter niet zo dadelijk in het oog. In ieder geval vindt men in de *Vita B* meer polemische accenten dan in de *Vita A*, maar deze blijven in beide *Vitae* vaag en bevatten nooit een duidelijk antwoord op kritiek die Norberts persoon zou betreffen. Het gaat eerder om een reactie tegen degenen die onvoldoende geloof zouden hechten aan de wonderverhalen in de *Vita B*³⁾.

S.W. plaatst het ontstaan van beide *Vitae Norberti* te Prémontré (blz. 85), wat alleen voor de *Vita B* juist kan zijn⁴⁾. Deze laatste tekst verdedigt dan ook duidelijk Prémontré als het geliefde *domus paupertatis* van Norbert en had dus inderdaad een functie in de centralisatiepolitiek van Prémontré, zoals S.W. scherp heeft gezien (blz. 85).

De auteur schijnt Norbert te beschouwen als een telg uit een familie van de hogere adel (blz. 68) en de vele familieverbanden die reeds werden aangeduid door Werner Bornheim gen. Schilling⁵⁾ en Wilhelm Kohl te aanvaarden (blz. 72). Spijtig genoeg werd tot op heden niets daarvan bewezen. Dat Norbert *nobilis* was lijkt geen twijfel⁶⁾, doch in de bronnen blijft Norberts familie volledig in het duister. Daarom juist zou men kunnen veronderstellen dat de adelsfamilie van Gennep niet tot het hoogste niveau behoorde. Anderzijds wijzen zijn functie van kapelaan van Hendrik V in 1112 en zijn promotie tot aartsbisschop wel op een meer dan gewoon aanzien.

³⁾ Dit alles zal in een *Inleiding tot de Vita Norberti B* nader worden aangetoond. De *Inleiding tot de Vita Norberti A* verscheen reeds in de *Analecta Praemonstratensia*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 5-48.

⁴⁾ Zie de *Inleiding tot de Vita Norberti A*, blz. 17-20: *Waar werd de Vita A opgesteld?* Als besluit van een gelijkaardige studie over de *Vita B* kan men stellen dat die tekst zeker in Frankrijk werd opgesteld en hoogstwaarschijnlijk te Prémontré.

⁵⁾ W. BORNHEIM gen. SCHILLING, *Die Familienbeziehungen des heiligen Norbert. Heribertiner und Norbertiner*, in *Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte*, 1978, IV, blz. 37-60.

Het succes dat Norbert kende bij de uitbreiding van zijn orde wordt ook hier verklaard door de vele families waarmee hij verwant of bekend zou zijn geweest (blz. 68). Dat is een aanlokkelijke verklaring, maar de fundering van die theorie in de bronnen ontbreekt spijtig genoeg totaal. Dat zijn adellijke afkomst daartoe onontbeerlijk was in de twaalfde-eeuwse sociale verhoudingen spreekt uiteraard vanzelf.

Dat Norbert in ruil voor de verzoening die hij bewerkte tussen Godfried van Cappenberg en Hendrik V de burcht Cappenberg zou hebben opgeëist (blz. 72), lijkt nogal sterk uitgedrukt. De totale goedere-nafstand van Godfried kan enkel maar een persoonlijk initiatief van hemzelf zijn geweest en kan niet anders dan uit religieuze motieven worden verklaard, hoewel het karakter van Godfried en de brand van de dom van Münster (2 februari 1121) daartoe natuurlijk de omstandigheden hebben geboden.

S.W. neemt aan dat de zogenaamde rit naar Vreden werkelijk Norberts «beking» heeft veroorzaakt (blz. 68). Deze passage komt weliswaar in beide *Vitae* voor, doch in *Vita B* slechts in vier handschriften⁷⁾, terwijl ze in zeventien hss. niet wordt aangetroffen. Prof. Pl. Lefèvre had in 1961 reeds zijn twijfels geuit en de richting voor verder onderzoek aangeduid⁸⁾. Daaraan kan men nog toevoegen dat het verhaal in de *Vita B* onmiddellijk volgt na een zinspel op *Exod.* 15,1 of 15,21: «... *dejiciens ascensorem* ...». Het is dan ook niet uitgesloten dat het verhaal een voortborduren is op die bijbeltekst. De passage bestond dus sedert de 12de eeuw, ten minste in één hs., nl. Soissons 12, doch daarmee is de historische betrouwbaarheid nog niet verzekerd.

In het twistgesprek tussen een monnik en een clericus, dat Rupert van Deutz neerschreef, zou met de clericus Norbert zijn bedoeld (blz. 69). Dat was ook de mening van M.L. Arduini, doch daartegen zijn o.i. ernstige opwerpingen te maken⁹⁾.

De vormingsperiode van Norbert te Siegburg, Kloosterrade en bij de kluisenaar Liudolf wordt in dit artikel zeer degelijk beschreven. Alleen

⁶⁾ Dit wordt ook duidelijk gezegd in de *Vita B*, AA.SS., dl. I juni, blz. 814B, nr. 19: «... et maxime apud nobiles, qualis ipse erat, ...».

⁷⁾ Nl. in Soissons 11 (13de eeuw), 12 (12de eeuw) en 13 (16de eeuw), alsook in Amiens 594 (17de eeuw); dus slechts in één hs. uit de 12de eeuw.

⁸⁾ Pl.F. LEFÈVRE, *L'épisode de la conversion de S. Norbert et la tradition hagiographique du «Vita Norberti»*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1961, LVI, blz. 813-826.

⁹⁾ Zie de bespreking *Rupert van Deutz en Norbert van Gennep in de recente literatuur*, in *Anal. Praem.*, 1989, LXV, nr. 1-2, blz. 156-157. Wellicht verscheen dit artikel te laat om S.W. toe te laten er rekening mee te houden.

duurde deze incubatietijd slechts drie jaar in plaats van vijf (blz. 76: 1115-1120), nl. van Norberts priesterwijding tot na Fritzlar (28 juli 1118) of maximaal tot aan zijn vertrek naar Saint-Gilles in september van dat jaar.

Dit alles zijn echter slechts randbemerkingen die de hoofdstelling van de auteur niet onmiddellijk raken. Deze originele en belangrijke stelling van S.W. bestaat hierin dat hij aantoonst hoe Norbert, bij de stichtingen die hij persoonlijk bewerkte, trachtte zelf eigenaar (*Eigenkirchenherr*) van het klooster te worden, met uitsluiting van de rechten van de plaatselijke bisschop (blz. 72vv.). Hij streefde dus blijkbaar naar een zo groot mogelijke exemptie. Men kan zich afvragen of hier het voorbeeld van Cluny een invloed heeft uitgeoefend¹⁰.

S.W. wijst erop dat deze organisatievorm binnen het kanunnikenmilieu volledig nieuw was en duidt gedeeltelijke parallellen aan met Siegburg en Kloosterrade (blz. 74). Dat Norbert de onbetwiste en enige leider bleef van zijn stichting tot 1128, lijdt niet de minste twijfel. Toch was er vrijwel zeker in elke stichting een plaatsvervanger, uiteraard door Norbert aangeduid, onder welke benaming dan ook, hetzij prior¹¹), of proost¹², of provisor¹³), of magister¹⁴). In de twaalfde-eeuwse verhoudingen zou een kloosterorganisatie zonder plaatselijke overste ondenkbaar zijn. Wel schijnt Norbert, althans volgens de *Vita B*, te Prémontré oorspronkelijk een dubbel leiderschap ingesteld te hebben. Daar wordt immers gezegd dat hij bij zijn vertrek op prediktocht twee confraters aanstelde voor elke functie¹⁵).

S.W. is van mening dat bij deze organisatievorm juridisch slechts één enkel *Grosskonvent* bestond verspreid over verschillende plaatsen, waarvan Norbert de overste was (blz. 74 en 89). Juridisch kan dat wellicht zo worden genoemd, maar in de praktijk en psychologisch bestond dit bewustzijn niet. Daarvoor waren er teveel onderlinge verschillen tussen de stichtingen inzake ligging, activiteit en nationaliteit. De eerste stich-

¹⁰) Dit was reeds de mening van A. HAUCK, *Kirchengeschichte Deutschlands*, dl. IV, Leipzig, 1925, blz. 374.

¹¹) Aldus te Prémontré.

¹²) Aldus Emelricus te Gottesgnaden, zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, Brussel, 1978, blz. 450.

¹³) Zoals Evermodus als plaatsvervanger van Emelricus, cfr. *ibidem*, blz. 450-451.

¹⁴) Aldus S.W. blz. 73 betreffende Varlar.

¹⁵) *Vita B*, blz. 826B, nr. 61. Dit gebeurde uiteraard in navolging van Christus, zie *Mark.* 6, 7, maar deze bijbelse verwijzing maakt de zaak niet minder geloofwaardig. Integendeel, Norbert wenste steeds letterlijk de H. Schrift te volgen.

tingen hadden vaak een totaal tegengestelde oriëntatie, zoals b.v. Prémontré (contemplatie), Floreffe (parochies) en Sint-Michiels (prediking). Het is dan ook niet verwonderlijk dat de *Vitae Norberti* in 1128 reeds spreken over een gevaar van *instans dissolutio ordinis*¹⁶, hoewel hiermee volgens de context in de eerste plaats de observantie wordt bedoeld. De term *Grosskonvent* kan misschien ten onrechte insinueren dat ook Norbert een sterke centralisatie heeft beoogd, wat blijkbaar niet het geval was. De enige centralisatie vóór 1128 bestond in zijn persoon als centrale figuur; de enige uniformiteit in het volgen van de Augustinusregel en de strenge armoedebeloving.

Hugo van Fosses werd dan de eigenlijke organisator van de orde. Dat hij twee jaar lang (1126-1128) met Norbert zou hebben onderhandeld over de machtsoverdracht (blz. 77), vindt men niet in de bronnen en het lijkt minder waarschijnlijk gezien zijn onderdanige verhouding tot Norbert en zijn uiteindelijke verkiezing, die in feite wel een aanduiding door Norbert was. De reden van Hugo's reis naar Maagdenburg in 1128 zal wellicht eerder een vraag om oplossing van de gerezen problemen geweest zijn dan een bewust onderhandelen over de machtsoverdracht.

Opmerkenswaard in dit artikel is verder dat S.W., een specialist in statutenredacties, de eerste statuten, uitgegeven door R. Van Waefelghem, ca. 1130 dateert (blz. 78 en 79). Het ontstaan van de circarieën zou te plaatsen zijn kort na 1150 en niet pas ca. 1200 (blz. 84). De bewering dat Norbert zelf het jaarlijks kapittel zou hebben gesticht, die voorkomt bij Herman van Doornik en in de vervalste bul van 3 mei 1134, doet S.W. eveneens kaderen in de centralisatiepolitiek van Prémontré (blz. 85). De genoemde bul zou omstreeks het midden der 12de eeuw zijn vervalst om Norbert als stichter van het jaarlijks kapittel voor te stellen en aldus de Maagdenburgers daaraan te onderwerpen, alsook om de correctiemacht van de bisschoppen uit te schakelen en die aan het jaarlijks kapittel toe te kennen.

Met dit alles werd zeker niet de hele rijkdom van het hier besproken artikel voldoende weergegeven. Integendeel, uiteraard kwamen de omstreden punten het meest aan bod. Een lezing van de hele uiteenzetting blijft dan ook noodzakelijk. Wie over de oudste organisatie van de

¹⁶) *Vita A*, blz. 697; *Vita B*, blz. 839E, nr. 101.

premonstratenzers meer wil weten zal in ieder geval met dit belangrijk artikel dienen rekening te houden.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W.M. GRAUWEN, O. Praem.